

Наталія ЗІНЧЕНКО

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОЗНАКИ БАЛАДИ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ ПОЛТАВЩИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Вип. 2 (36) 2016

УДК 82 – 146.2(477.53)

Зінченко Н. Жанрово-стильові ознаки балади у творчості поетів-романтиків Полтавщини; 10 стор.; бібліографічних джерел – 6, мова – українська.

Анотація. Стаття містить аналіз творчості поетів-романтиків Полтавщини з позиції вироблення індивідуального стилю, традицій харківської школи романтиків. Розглядається вплив усної народної творчості на літературну творчість романтиків, що поклало початок становленню в Україні історичної школи фольклористики. Аналізуються романтичні балади, які розвивалися під впливом фольклору, виявляли жанрову спорідненість з думою та романсом і виробили ознаки фольклорної романтичної течії.

Ключові слова: традиції, поети-романтики, лірика, індивідуальний стиль, балада.

Романтизм як літературний напрям і художній метод неодноразово ставав об'єктом дослідження літературознавців (Д. Чижевський, А. Шамрай, М. Яценко, М. Ткачук та ін.). Нас цікавить передовсім творчість поетів-романтиків Полтавщини з позицій традиції харківської школи романтиків, світового контексту та вироблення індивідуального стилю у творенні української балади. Спроба такого аналізу є метою нашої статті.

Наприкінці XVIII – поч. XIX ст. на Лівобережній Україні, зокрема й на Полтавщині, виникають осередки нової політичної, філософської й історичної думки. Серед когорти письменників нової української літератури, які сприйняли ідеї просвітителів в реформістському значенні, було чимало полтавців: І. Котляревський, Л. Боровиковський, А. Метлинський, Є. Гребінка, О. Афанасьєв-Чужбинський, П. Білецький-Носенко та ін.

Одним із осередків формування нового суспільно-естетичного мислення на початку XIX ст. стає Харківський університет (1805). Діяльність його сприяла заснуванню в Україні періодичної преси: «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский вестник» (1816-1819), «Украинский журнал» (1824-1825). Серед видавців були українські письменники Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, критик О. Склабовський. При Харківському університеті у 20-30-х роках XIX століття діяло літературне угруповання – Харківська школа романтиків. Термін «школа» запропонував дослідник і видавець їх творів Агапій Шамрай у ґрунтовному дослідженні «Харківська школа романтиків» [4]. Діяльність поетів-романтиків пов'язана з пробудженням національної свідомості, наслідком чого виникло зацікавлення народною творчістю. «Збираючи, видаючи та й самі наслідуючи її, харківські романтики, – зазначав А. Шамрай, розробляли тематику власної творчості на основі народних пісень, переказів, легенд, вдавалися до історичних мотивів. У висліді цього зацікавлення вони зуміли побачити народ інакше, ніж їх попередники (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко): дивлячися на нього не згори, як на

наївних дітей природи, а як на джерело духовного відродження й сили та поетичного натхнення» [4].

Важливу роль у збирацько-видавничій роботі усної народної творчості відіграли полтавці І. Срезневський, А. Метлинський, О. Афанасьєв-Чужбинський, Л. Боровиковський, О. Бодянский, О. Шпигоцький, М. Макаровський та ін.

Дотримуючись традицій Харківської школи, вони звернули увагу на твори, в яких відбивається щоденне життя народу (пісні, де звучить його душа, казки, де відсвічується народна поезія), на повір'я і міфологію, звичаї, перекази та народні забобони. У статті «Взгляд на памятники украинской народной словесности» (1834) І. Срезневський розглядає фольклор як реліктове явище часів язичництва й міфологічної свідомості та бачить у ньому «богатеший рудник для будущих поэтов» [4, с.48]. Це значною мірою зумовило характер естетичного освоєння народної поезії. Нова хвиля піднесення усної народної творчості засвідчила, що українська культура є самобутньою, виразно національною культурою. Для нової української літератури усна народна творчість стала невичерпним джерелом тематики, образності, поетики.

Розквіт українського романтизму припадає на 30-40-ві роки XIX століття, коли на літературній ниві активно працюють полтавці Л. Боровиковський, А. Метлинський, В. Забіла, О. Афанасьєв-Чужбинський. Романтики створили яскраві захоплюючі художні образи, дали узагальнення, що мають велике ідейно-естетичне значення. Вони перейнялися духом народної поезії, стилізуючи, цитуючи її у власних творах, виражаючи своє ставлення до неї.

М. Яценко в українській романтичній поезії 20-30 років виділяв такі основні тематично-стильові течії: фольклорну, фольклорно-історичну, громадянську та психологічно-особистісну, в межах яких проявилися різні ідейні позиції письменників. Поява і розвиток цих течій далеко не завжди має лінійний, різночасовий характер. Вони нерідко проявляються в один час, в одних і тих самих письменників, які у своєму творчому пошуку немов-

би проходять шлях розвитку художньої свідомості – від початкових її імперсональних (часто міфологічних) форм до утвердження індивідуально-психологічної самобутності героя [6, с.7].

Слід зазначити, що фольклорна течія найяскравіше проявила себе у жанрі балади, яка за своїм походженням зорієнтована на народну творчість. Серед жанротворчих ознак романтичної балади Й.-В. Гете у 1821 р. у примітці до «Балади про вигнання і повернення графа» визначав наявність у ній трьох основних розділів поетичної творчості – лірики, епосу, драми. Епічні, ліричні, драматичні елементи в баладі перебувають у певній діалектичній єдності. Перевага того чи іншого елемента залежить від поетичного характеру автора, від ідейних спрямувань твору, від природи жанру. Балади народів Європи, маючи багато спільного, загалом відрізняються специфічними національними рисами. В українській баладі домінує «сильний ліричний струмінь» [2, с.17].

«Романтична балада, – на думку М. Ткачука, – будується на поетиці фрагментарної композиції, дія розвивається як одноконфліктна, чим досягається динамізм і цілісність твору. ... Ліричність досягається ідейно-емоційним осмисленням зображуваного життя, добором сюжетно-предметних деталей, експресивністю композиційно-словесних, інтонаційно-ритмічних засобів поетичної оповіді» [3, с.74-75].

Романтики Харківської школи жанр романтичної балади розвивали як під впливом фольклору, так і творчості європейських романтиків Г.-А. Бюргера, А. Міцкевича, Ф. Шиллера, В. Жуковського, Г. Гейне та ін. В українській поезії балади, виявляючи свою жанрову спорідненість з думою та романсом, особливо поширювались у доробку Л. Боровиковського, П. Білецького-Носенка, А. Метлинського.

Хронологічно першим до балади звернувся **Павло Білецький-Носенко** (1774-1856). Протягом 1822-1829 років він написав 15 балад, але вони не були надруковані (лише декілька у другій половині XIX ст.). Його балада «Ївга» (1828) була першою переробкою «Ленори» Бюргера – відомого німецького письменника другої половини XVIII ст. Білецький-Носенко загалом зберігає риси німецького оригіналу, але твір мав невисокий поетичний рівень і не зайняв належного місця в історії української літератури. Та важливим є, по-перше, прагнення автора ознайомити українського читача з європейським письменством, по-друге, розширити літературні можливості української мови.

Творчо опрацьовуючи «Ленору», П. Білецький-Носенко забарвлює її національним колоритом: дія відбувається в Україні за часів боротьби з ханською ордою; головна героїня – проста селянська дівчина Ївга, її коханий – козак Іван. У поетичній стилістиці Білецького-Носенка відчутне тяжіння до усної народної творчості (використано мотиви народних вірувань, народнопісенні образи,

зменшувально-пестлива, а іноді й згрубіла лексика, простонародні вирази тощо).

Один із перших творців романтичної балади – полтавець **Опанас Григорович Шпигоцький** (1809-1889). Він автор «Малоросійської балади» та перекладів українською мовою уривків з «Полтави» О. Пушкіна (друкувалися в «Украинском альманахе» 1831 р.), поезій Сафо, А. Міцкевича. У «Малоросійській баладі» за традиціями вальтерс-коттівського методу Шпигоцький поєднує реальні і вигадані події, зокрема, історичний час Швейцарського походу армії Суворова 1799 р. під час російсько-французької війни і романтичну любовну лінію, що, як і належить баладі, має трагічну розв'язку: прощання дівчини з коханим, смерть козака на полі бою, смерть дівчини, спричинена сумною звісткою.

Загалом, романтичні твори, у яких домінує тема нещасливого кохання, можна назвати баладною лірикою, до якої М. Яценко зараховував і «Малоросійську баладу» О. Шпигоцького, що відповідала ознакам особистісно-психологічної течії романтичної поезії [6, с.31].

Неоціненний внесок в українську культуру та літературу **Левка Івановича Боровиковського** (1806-1889). Як поет-романтик, Боровиковський «не тільки сприйняв ранні романтичні імпульси, а й багато в чому визначив провідні тематичні і жанрово-стильові тенденції наступного розвитку романтизму в українській літературі» [6, с.9].

Після закінчення повітового училища у Хоролі, Полтавської гімназії, з 1826 по 1830 рік Л. Боровиковський навчається на етико-філологічному відділенні філософського факультету Харківського університету. Саме навчання в університеті, загальне захоплення українським фольклором, діяльність літературного гуртка любителів народної словесності спонукали Л. Боровиковського до літературної творчості. Спробу надати міфологічному матеріалові власного переосмислення, внести в нього художню ідею простежуємо у віршах-баладах Л. Боровиковського «Маруся» (1829) та «Заманка» (1832), які належать до фольклорної течії українського романтизму, у них виразно виявляється протистояння двох світів – реального, людського і фантастичного як прояву не керованих людиною природних сил.

Л. Боровиковський переробляє баладу В. Жуковського «Светлана», в якій спостерігаємо травестію в романтичному плані («Маруся»). Твору властиве яскраве зображення народного життя, українських обрядів, повір'їв, майстерне застосування мотивів українських пісень. Високу оцінку баладі дав І. Франко. Він стверджував, що «зміст, букву і форму своєї «української балади» взяв Боровиковський у Жуковського. Та проте простим перекладом твору Жуковського «Марусю» не можна назвати. Детальне порівняння обох поем покаже значні різниці і виправдовує слова Боровиков-

ського, що він опрацював у своїй баладі вірування та легенди українського народу. Оригінальні сюжети Л. Боровиковський створює у баладах «Молодиця», «Ледащо», «Рибалка», «Вивідка», «Чорноморець» тощо.

У романтичних міфологічних баладах простежуємо наявність міфічних персонажів (чорти, русалки, водяники тощо), трансформацію людей у дерева, квіти, птахів тощо. Більшість із цих перевтілень у «природний об'єкт уособлює ту чи іншу сторону родової суті людського характеру» [6, с. 16]. Так, приміром, продають свою душу чортам герої балади «Ледащо» Л. Боровиковського, «Корній Овара» І. Срезневського. У баладах Л. Боровиковського знаходимо чимало етнографічно-фольклорного матеріалу, який часто презентують чаклуни, ворожки («Чарівниця», «Маруся»), подеколи автор вводить у твір розлогі етнографічні описи (обряд ворожіння під Новий рік у «Марусі» тощо).

На формування світоглядних засад полтавця **Амвросія Лукича Метлинського** (1814-1870) мало навчання у Харківському університеті, після успішного закінчення якого і написання дисертації, він отримав посаду ад'юнкт-професора кафедри російської словесності Харківського університету, а згодом – ординарного професора російської словесності в Київському університеті. Амвросій Метлинський – поет, фольклорист, вчений, видавець – під псевдонімом Амвросій Могила у 1839 році видав збірку «Думки та пісні та ще дещо», де домінують історичні балади. Вони зазвичай насичені похмурою фантастикою, персоніфікованими образами природних стихій, присутністю в подіях долі, фатуму, що визначають життя людини й народу. На відміну від фольклорних баллад, твори А. Метлинського насичені похмурою фантастикою, персоніфікованими образами природних стихій, що виступають суб'єктами дії, присутністю в подіях долі, фатуму, що визначають життя людини і народу.

Герой балади «Смерть бандуриста» є символічною постаттю, що уособлює своєю смертю загибель рідної мови і народної поезії. Бандурист виступає як носій історичної пам'яті, зв'язаний надприродними силами, людиною, яка розмовляє з самим Богом. Образ бандуриста тяжіє до теми мистецтва, має велику емоційну силу впливу на читача. У баладах А. Метлинського переважає ліризм, пройнятий громадянським пафосом («Смерть бандуриста», «Козак та буря», «Підземна церква», «Гетьман»). Головний мотив баллад А. Метлинського – доля нації, її культури, мови. Більшість дослідників (А. Шамрай, М. Яценко, Г. Нудьга) твердили, що тема історичного минулого, часів козаччини як щастя і волі засвідчує в нього зв'язок не з історичними джерелами, а з народним епосом – думами, історичними піснями, переказами. Додамо, також відчутний і вплив баладної лірики. Ліризм – найхарактерніша ознака романтичних баллад.

Балада «Покотиполе» складена А. Метлинським на побутову тему. Для неї автор обрав фольклорний сюжет, відомий з переказів про страшний злочин у степу, коли один подорожній убиває іншого, свого супутника, аби завладіти його грішми. Свідком вбивства стала степова трава – покотиполе, яка через рік, підкотившись під ноги вбивці, злякала його, змусила зізнатися і понести кару.

До речі, літературна обробка Метлинським фольклорного джерела ймовірно наштовхнула Г. Квітку-Основ'яненка для створення преромантичного оповідання «Перекотиполе» [1, с.52].

У баладах Л. Боровиковського, А. Метлинського, як і в народнопоетичних, вагоме значення має пейзаж. Він одухотворений, пристосований до характеру подій і виглядає паралелізмом, через який розкривається не тільки настрій, а й вся доля героїв. Образи *бурі, вітру, хмар, грози, степу* тощо є найбільш уживаними в баладних сюжетах.

Приміром, у Л. Боровиковського («Молодиця») –

*Ватагами ходили хмари,
Між ними молодик блукав,
Вітри в очеретах бурхали,
І Псьол стогнав і клекотав. ...
Заклекотала хвиля в Псьолі,
Клубками піна надулась;
Озвася голос на подолі,
І ліс, очнувшись, захитавсь* [5, с.38-39].

В О. Шпигоцького («Малоросійська балада») –

*Пливе човен людей повен на пінявім морі;
З гори хвилі ревуть грізно й громотить грім
в горі* [5, с.85].

В А. Метлинського («Смерть бандуриста») –

*Буря віє, завиває
І сосновий бір троцить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить,
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!
Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясє;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе...* [5, с. 133].

Загалом, у баладах А. Метлинського порушуються суспільні проблеми, тоді як у Л. Боровиковського основні сюжетні колізії пов'язані з особистими інтересами настроями героя; у баладах П. Білецького-Носенка помітні моралізаторські ідеї. Громадянська позиція поетів-романтиків Полтавщини очевидна: вони прагли захистити рідну мову, довести її спроможність до написання серйозної літературної творчості, розширити жанрово-стильові межі нової української літератури. Цим керувався П. Білецький-Носенко, створюючи свої балади. На цьому наголошував Л. Боровиков-

ський. Приміром, у листі до І. Срезневського від 24.09.1834 року він підкреслював, що його творам властива серйозність, яка «протилежна несправедливій думці, що українською мовою, окрім жартівливого, смішного, – нічого писати не можна» [2, с.73-74].

Отже, важливими рисами баладної творчості поетів-романтиків Полтавщини є порушення

національних проблем, увага до національної самобутності, заклик до збереження рідної мови, історії, культури. У цьому, безперечно, виявилася їх роль розбудові української нації, адже, як наголошував свого часу Фрідріх Шлегель, велич нації вимірюється прив'язаністю до рідної мови, до звичаїв, побуту, до свого способу мислення і способу життя [2, с. 67].

Література

1. Нахлік Є.К. Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст. / Євген Нахлік. – К.: Наук. думка, 1988. – 318 с.
2. Нудьга Г.А. Українська балада / Григорій Нудьга. – К.: Вид-во худ. Літератури «Дніпро», 1970. – 258 с.
3. Ткачук М. Поетика балад Левка Боровиковського / Микола Ткачук. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 146 с.
4. Харківська школа романтиків / Упор. і розвідки про українських романтиків А. Шамрая. – Харків: Держвидав України, 1930 – Т.1. – 276 с.
5. Українські поети-романтики: Поетичні твори / Упоряд. і прим. М.Л. Гончарука / Вступ. М.Т. Яценка / Ред. Тому М.Т. Яценко – К.: Наук. думка, 1987. – 592 с.
6. Яценко М.Т. Українська романтична поезія 20-60-х років XIX ст. / М.Т. Яценко // Українські поети-романтики. Поетичні твори. – К.: Наук. думка, 1987. С. 5-36.

Наталія Зинченко

ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БАЛЛАДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ-РОМАНТИКОВ ПОЛТАВЩИНЫ

Аннотация.Статья содержит анализ творчества поэтов-романтиков Полтавщины с позиции вырабатывания индивидуального стиля, традиций харьковской школы романтиков. Рассматривается влияние устного народного творчества на литературное творчество романтиков, что положило начало становлению в Украине исторической школы фольклористики. Анализируются романтические баллады, которые развивались под воздействием фольклора, демонстрировали жанровое родство с думой и романсом и формировали черты фольклорного романтического течения.

Ключевые слова: традиции, поэты-романтики, лирика, индивидуальный стиль, баллада.

Nataliia Zinchenko

GENRE AND STYLISTIC FEATURES OF THE BALLAD IN THE WORKS BY POLTAVA REGION'S ROMANTIC POETS

Summary.The article contains the analysis of work of poets romantics of Poltava from a positions of development of individual style, traditions of Kharkiv school of romantics. Influence of folklore on literary creativity of romantics is considere ,that has laid the foundation in Ukraine historical school of folklore studies. Romantic ballads, which developed under the influence of folklore are analyzed, showed genre relationship with thought and romance and produced the signs of folklore romantic flow.

Key words: traditions, poets romantics, lyric poetry, individual style, ballad.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2016 р.

© *Зинченко Наталія Іванівна* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.